

MOD TIL AT MØDE MAGTEN

– en caseanalyse af moraludviklingen hos Sophie Scholl

Benny Karpatschof

Artiklen er en caseanalyse baseret på dagbøger og breve fra Sophie Scholl, der som medlem af den tyske modstandsbevægelse mod Hitler blev henrettet i 1943. Den teoretiske hensigt er at teste min teori om dannelsen af den personlige moral, en teori der på samme tid er inspireret af og i opposition til Kohlbergs og Gilligans teorien. Men egen teori har til hensigt at undgå Kohlbergs kognitive abstraktion og Gilligans følelses-baserede snæverhed. Kernen i dette teoretiske alternativ er en udvikling gennem stadierne: TILKNYTNINGSFØLELSER, INKARNEREDE VÆRDIER OG IDEALISEREDE VÆRDIER.

Hvordan går det til, når en teenager vender sig mod nazismen, mens den altovervejende del af hendes jævnaldrende begejstret lader sig hjernevaske i Hitler-jugend? Hvad får en purung kvinde til at sætte sit liv ind i kampen mod Hitler-regimet som en del af en mikroskopisk opposition midt i en folkemasse, der adlød deres fører helt ud i barbariet og ødelæggelsen af den tyske nation?

Det umiddelbare svar er, at Sophie Scholl (og hendes kammerater) havde en værdiopfattelse, der radikalt afveg fra nazismens, og at hendes overbevisning var så stærk, at hun fulgte den ind i, hvad der var den visse død. Og dette svar er måske både tilstrækkeligt og vanskeligt at forklare yderligere. Men for en psykolog kan Sophie Scholls valg påkalde sig en nærmere begrundelse. Netop fordi hun var en person med en så udsædvanlig moralsk integritet, er hun ikke bare et eksempel til efterfølgelse, men også en moralpsykologisk udfordring. Jeg vil derfor i min casegennemgang og -analyse forsøge at følge den moraludvikling hos Sophie Scholl, som slutter i februar 1943, da hun sammen med sin storebror, Hans, kommer under guillotinen i Stadelheim-fængslet i München. Dømt af en såkaldt folkedomstol for den højforræderiske handling at have fremstillet og uddelt nogle flyveblade mod det nazistiske regime.¹

---

1 Som introduktion til Sophie Scholl (og hendes bror) indsats og skæbne kan filmen, der bærer hendes navn varmt anbefales. Til en mere dybtgående dokumentation kan der henvises til (Scholl, Hans & Sophie 2005) (Scholl, Inge 2005) og (Breinersdor 2005).

Sophie Scholl voksede op i en velkonsolideret middelklassefamilie. Faderen var forvaltningsuddannet, og han fungerede først som borgmester i forskellige sydtyske byer og blev derefter leder af et kontor for virksomhedsrevision og skatterådgivning i Ulm nær München. Moderen var uddannet sygeplejerske. Hjemmet var præget af en liberal politisk holdning og en protestantisk-humanistisk livsopfattelse. Ud fra denne indstilling var faderen allerede fra magtovertagelsen stærkt negativt indstillet over for Hitler og blev to gange fængslet af Gestapo. Første gang med en fængselsdom på 4 måneder i 1942 for at have karakteriseret Hitler som »Guds Svøbe«. Og året efter blev han fængslet 18 måneder for at have lyttet til BBC.

Hjemmets liberale og humanistiske livsholdning var på mange måder karakteristisk for det tyske dannelsesborgerskab under Weimarrepublikken, men den har haft en særlig markant udformning i den Schollske familie, hvor forældrene og de 6 børn havde et valgsprog, som de yndede udråbe i kor. Det var nogle verselinjer af Goethe, nemlig »Allen Gewalten, zum Trotz sich erhalten« [i min egen oversættelse »Mod knusende magt, kun trodsig foragt«].²

I starten bliver Sophie, der er 12 år ved Hitlers magtovertagelse i 1933, dog ligesom som hendes nogle år ældre broder Hans ivrigt medlem af Hitlerjugend. De blev af faderen stærkt frarådet at lade sig friste af de nazistiske ungdomsforførere. Han sagde: »Tro dem ikke, de er ulve og bjørnetrækkere, og de misbruger det tyske folk forfærdeligt«. Han sammenlignede også Hitler med rottefænger fra Hameln (Scholl 2005, 14). Ud over faderens indflydelse var Hans og Inge i forvejen medlem af en udløber af mellemkrigstidens vandrefuglebevægelse. Denne såkaldte Jungenschaftsbewegung var på mange måde en model for Hitlerjugend, som imidlertid fik forbudt sin forgænger, der ud over at være en farlig konkurrent vakte nazisternes afsky på grund af dens antiautoritære og individualistiske træk.

---

2 Digtet, der er en senere af Schubert tonesat sang fra syngespillet *Claudine von Villa Bella*, lyder i sin helhed:

Feiger Gedanken
 bängliches Schwanken,
 weibisches Zagen,
 ängstliches Klagen
 wendet kein Elend,
 macht dich nicht frei.
 Allen Gewalten
 zum Trotz sich erhalten,
 nimmer sich beugen,
 kräftig sich zeigen,
 rufet die Arme
 der Götter herbei.

I min egen oversættelse:

Frygtsomme tanker
 hjertet der banker,
 verdensforsagen
 med ængstelig klagen,
 vender ej modgang,
 gør ikke dig fri.
 Mod knusende magt
 kun trodsig foragt,
 aldrig sig bøje,
 aldrig sig føje,
 råber den arme
 til Guderne op.

Da de to søskende fortsatte med at deltage i den nu underjordiske vandrebevægelse, blev i 1937 den 16-årige Sophie og hendes 19-årige storebroder arresteret for deres kriminelle vandringsadfærd. Hans blev faktisk dømt, men fik kort efter amnesti. Herefter var de to søskende grundigt vaccineret mod den nazistiske ideologi.

Lige fra starten i 1939 udtrykker Sophie i sine breve og dagbogsnotater en afsky for krigen og nationalismen. Således skriver hun i september 1939 til sin kæreste, Fritz, som var officer og derfor følte sig bundet af sin faneed til Hitler:

»Jeg kan ikke begribe, at mennesker nu skal bringes i vedvarende livsfare af nogle andre mennesker. Jeg begriber det ikke, og jeg finder det forfærdeligt« (Scholl et Scholl 2005, 162).³

Og i april 1940 skriver hun igen til Fritz:

»Ofte gruer jeg over krigen, og jeg mister alt håb. Jeg har ikke lyst til at tænke på den, men der er snart ikke andet end politik, og så længe den er så forvrøvlet og ond, er det fejlt at vende sig væk fra den« (ibid. 174).

En måned efter sætter hun i et brev for første gang tingene skarpt op over for kæresten, hvis loyalitet som officer hun for så vidt kan forstå. Men hun siger, at hun ikke kan forestille sig, at to mennesker kan leve sammen, hvis de har en forskellig opfattelse af krigen. Og hun kommer så med en næsten metamoralsk formulering af nødvendigheden af at fastholde sin egen moralske opfattelse:

»Mennesket skal jo ikke, fordi alle ting er spaltede, selv være spaltet. Dette synspunkt træffer man imidlertid hele tiden og overalt. Fordi vi er sat ind i en spaltet verden, må vi adlyde den. Og på sælsom vis finder man denne helt igennem ukristelige opfattelse netop hos såkaldte kristne« (ibid. 177).

Hun uddyber denne modstilling af den enkeltes samvittighed over for den dominerende opfattelse i samfundet i et efterfølgende brev:

»Det er ikke let at forvise alle tanker om krigen. Selv om jeg ikke forstår mig meget på politik, og heller ikke har ambitioner om at få det, så har jeg dog en lille smule fornemmelse af, hvad der er ret og uret, for disse ting har nemlig intet med politik og nationalitet at gøre. Og jeg

---

3 Alle Citaterne fra Sophie Scholls breve og dagbog er oversat fra tysk af forfatteren..

kunne tude over, hvor gemene mennesker er selv i storpolitikken, over, hvor de forråder deres broder for måske at opnå en fordel derved«.

Sophie har en løbende diskussion med sin officerskæreste om konflikten mellem soldatens troskab og samvittighed. I et brev fra september 1940 skriver hun således:

»Du har bedt mig om at skrive om mit syn på [soldatens ansvar] over for folket. Jeg har ikke så meget tid [Sophie er på dette tidspunkt børnehavepædagogstuderende], men selv om det ikke er skarpt trukket op er mit begreb om det temmelig klar.

Soldatens stilling over for folket er for mig at se næsten som den, der gælder for en søn, som har svoret i enhver situation at holde med sin far og sin familie. Sker der nu det, at faderen gør en anden familie uret og derfor udsættes for ubehageligheder, så må sønnen holde med sin far. Så meget forståelse for familien kan jeg ikke præstere. Jeg finder, at retfærdigheden altid står højere end enhver anden, ofte sentimental tilknytning.

Og det ville dog være bedre, om menneskene kunne stille sig på den side i en kamp, som de mente var den mest retfærdige.

Jeg mener, det er forkert, når en far helt og aldeles står på sit barns side, når fx læreren har straffet barnet. Selv om han elsker barnet nok så meget. Eller måske netop derfor.

Lige så forkert finder jeg det, når en tysker eller en franskmænd, eller hvem det nu kan være, stivsindet forsvarer sit folk, blot fordi det er hans folk. Følelser leder ofte en vild. Når jeg på gaden ser soldater, undertiden endog med musik, så bliver jeg også rørt, tidligere måtte jeg ved marcher kæmpe mod tårerne. Men det er sentimentale følelser for gamle koner. Det er latterligt, når man lader sig beherske af den slags.

I skolen bliver vi fortalt, at en tyskers indstilling skal være bevidst subjektiv. Så længe det betyder, at de derved ikke kan være objektive, kan jeg slet ikke anerkende dette. Men denne subjektive holdning er for mange mennesker blevet noget indlysende, og mange, som søger at finde en løsning på disse modstridende følelser, har lettet bekendt sig til dette princip.« (ibid. 202)

Dette brev er stort set bragt i sin helhed, fordi det ikke blot på meget konsekvent måde tager stilling i det konkrete anliggende, men faktisk udgør en hel moralfilosofisk traktat. Netop fordi Sophie, som eneren i en masse af jasingere, må forlade sig på sin egen samvittighed, er det et helt centralt forhold i hendes intellektuelle og moralske udvikling, når hun her tager stilling til følelsernes rolle. Hun afviser for det første en ren omsorgs- eller tilknytningsmoral af den slags, som vi i et senere afsnit skal se, at Gilligan

læner sig mod. Sophie Scholl slår fast, at der er moralske principper, som er hævet over ens personlige bånd til familie, og de er også hævet over tilknytning til overpersonlige, men begrænsede størrelser som fx nation. Desuden afviser hun den rent subjektive følelse som grundlag for at afgøre, hvad der er den rette handlen.

Dette kunne bringe hende over i forstandsmoral af den kantianske slags eller i moralisme, for ikke at sige veritabel selvretfærdighed. Når dette ikke er tilfældet, hænger det sammen med, at hun har en instans *uden for sig*, ud fra hvilken hun er i stand til at vurdere sin egen samvittighed og sine egne gerninger. Denne instans optræder ikke så ofte i hendes breve, men så meget desto stærkere i hendes dagbog, der ikke er en narcissistisk enetale, men en løbende samtale med Gud. Således i dagbogsnotatet fra november 1941.

»Undertiden mener jeg, på et øjeblik at kunne tvinge vejen til Gud gennem min længsel alene, gennem en fuldstændig hengiven af min sjæl. Når jeg beder ham inderligt om det, når jeg elsker ham overalt, når mit hjerte gør ondt, fordi jeg er på vej væk fra ham, må han tage mig til sig. Men der kræves mange skridt, mange ganske små skridt, og det er en lang vej. Man må ikke give op. Da jeg en gang var opgivende, fordi jeg stadig faldt tilbage, da vovede jeg ikke mere at bede, jeg forestillede mig, at jeg ikke ville kunne modtage noget fra Gud, før jeg atter kunne stå for hans øjne. O, det var dog i grunden en villen til Gud. Jeg kan dog altid bede, det ved jeg nu.« (ibid. 241)

Det sidste dagbogscitat er fra slutningen af juni 1942, det tidspunkt, hvor Hans var blevet involveret i fremstilling og uddeling af Hvide Roses flyveblade, og hvor Sophie selv gik ind i gruppens arbejde:

»Min Gud, jeg kan ikke andet end stamme over for dig. Intet andet kan jeg, end over for dig at åbne hjerte, hvor tusinde ønsker fører væk fra dig. Da jeg er så svag, at jeg ikke frivilligt kan blive ved med at vende mig mod dig, så ødelæg alt hos mig, som vender mig fra dig, og riv mig med magt til dig. For det ved jeg, at kun hos dig er jeg lykkelig, ak hvor er jeg langt væk fra dig, og det bedste ved mig er den smerte, jeg føler derover.«

Og hun ender brevet med en næsten profetisk anråbelse af smerten frem for tomheden:

»Hellere uudholdelig smerte en følelsesløs henslæbelse af livet. Hellere brændende tørst, hellere vil bede om smerter, smerter, smerter, end at føle en tomhed, en tomhed, og at føle den uden egentlig følelse. Det stjeler jeg over for.« (ibid. 261)

Sophies konsekvente antisentimentalitet er således ikke et udtryk for en tør rationalistisk etik, men derimod for et moralsk engagement baseret på en brændende, pietistisk farvet religiøs overbevisning. Det er denne overbevisning, der fører hende ind i studenternes modstandsbevægelse i München. Til en modstand mod nazismens meningsløse krig, krigsforbrydelser og folkemord, sådan som det afdækkes i Hvide Roses flyveblade.

Det er denne overbevisning, der står sin prøve, da hun med mod og snarrådighed dækker over sine kammerater under Gestapos forhør, og da hun uden betænkning afviser tilbudet om en mild dom, hvis hun vil skyde skylden på sin bror, og da hun med næsten overmenneskelig rankhed og værdighed taler Hitlers folkedomstol imod.

Inden vi skal over til en analyse af Sophie Scholls moralpsykologiske udvikling, vil jeg lige gøre scenen klar ved at oprids 3 forskellige teorier.

3 moralpsykologiske teorier

De 3 teorier jeg her skal gennemgå er Kohlbergs, Gilligans og min egen.

Kohlbergs rationalistiske teori

Kohlbergs teori om moralens ontogenese er en imponerende konstruktion med 3 moralske niveauer, der hver er opdelt i to forskellige stadier. Men idéen er ganske simpel. Ligesom hos læremesteren Piaget er udviklingspsykologien ifølge Kohlberg en erkendelsesproces, hvorigennem den opvoksende kommer til en erkendelse af verdens indretning. Og ligesom hos Piaget ligner den modne erkendelse Kants teorier til forveksling.

Barnet første moralske erfaringer er, at der er nogle handlinger, som bliver mødt med belønning, og andre, der fremkalder straf. Herudfra dannes det første niveau, som Kohlberg kalder for det *prækonventionelle*. I løbet af barndommen erfarer barnet, at der er forskel mellem, på den ene side naturlige lovmæssigheder, og den anden side samfundsmæssige regler, som der er nogen, der har magten til at sætte og opretholde. Niveau nr. 2, som er baseret på denne forståelse, kalder han for det *konventionelle*. Og hvis alt går vel, ser teenageren lyset i form af niveau 3, det *postkonventionelle*, hvor moral er baseret på personens evne til personligt at drage moralske slutninger ud fra selvopstillede moralske principper, hvis gyldighed er baseret på, at en afvisning af dem fører til selvmodsigelse. Hvilket for ethvert fornuftigt individ naturligvis er en logisk vederstyggelighed, der næsten er værre end den moralske.

»One way of understanding the three levels is to think of them as three different types of relationships between the *self and societies' rules and conventions*. From this point of view, *Level I* is a *preconventional* person, for whom rules and social expectations are something external to

the self; *Level II* is a *conventional* person, in whom the self is identified with or has internalized the rules and expectations of others, especially those of authorities; and *Level III* is a *postconventional* person, who has differentiated his self from the rules and expectations of others and defines his values in terms of self-chosen principles«. (Kohlberg 1976,33)

Der er således tale om en særdeles rationalistisk teori, moral er for Kohlberg først og fremmest evnen til at drage moralske slutninger og ikke mindst til at give en logisk begrundelse for dem:

»the six moral stages [is defined] in terms of (1) what is right, (2) *the reason for upholding the right*, and (3) the social perspective behind each stage« (ibid., forfatterens kursivering).

Gilligans tilknytningsbaserede teori

Gilligan var elev af Kohlberg, der som nævnt var elev af Piaget, som igen var en filosofisk efterkommer af Kant, og hun bryder med denne rationalistiske tradition, da hun efter at have siddet med Kohlbers manual for scoring af det moralske stade hos børn og unge, til sin bestyrtelse må konstatere, at selv veluddannede kvinder sjældent når ud over det konventionelle stade. Ja ud fra citater i Gilligans (1993) bog er det endda et spørgsmål, om de overhovedet når op på det:

»While women thus try to change the rules in order to preserve relationships, men in abiding these rules, depict relationships easily replaced« (Gilligan 1993,44).

Og om en ung kvindelig studerendes given op over for at begrunde sit engagement i abortrådgivning skriver Gilligan:

»To her, the possibilities of imagination outstrip the capacity for generalization. But the sense of being unable to verbalize or explain the rationale of her participation in abortion counselling, an inability that could reflect the inadequacy of her moral thought, could also reflect the fact that she finds in the world no validation of the position she is trying to convey, a position that is neither pro-life nor pro-choice, but based on a recognition of the continuing connection between the life of the mother and life of the child« (ibid. 59).

Gilligans moralpsykologi er således i første omgang en teori om kønnenes forskellige forholdene sig til verden. Hvor manden ser på moralske spørgsmål ud fra en vurdering af balancen mellem det isolerede individs og sam-

fundets interesser, der er kvindens udgangspunkt ikke det isolerede individ, men det tilknyttede individ, individet i dets netværk. Og hermed kommer også personens følelser til at få en dominerende betydning for kvinders moralske vurderinger.

Vi kan altså summarisk sammenholde de to moralfilosofier på følgende måde:

Kohlberg og Gilligans moralpsykologiske teorier i grundtræk

	Kohlberg	Gilligan	
	Postkonventionelt niveau (begge køn)	Voksne mænd	Voksne kvinder
Dominerende psykologisk instans	Forstand	Forstand	Følelse
Generalitetsniveau ved moralsk vurdering	Abstrakte principper	Abstrakte principper	Konkret stillingtagen

Gilligan skriver ud fra det verdensbillede, som var styrende for den amerikanske feminisme i halvfjerdserne og firserne, så hendes teori er ikke blot et teoretisk opgør med Kohlberg, men samtidig et ideologisk oprør med det patriarkalske undertrykkelsessamfund:

Hun slutter således sit empiriske kapitel med følgende erklæring:

»The reinterpretation of women's experience in terms of their own imagery of relationships thus clarifies that experience and also provides a nonhierarchical vision of human connection. Since relationships, when cast in the image of hierarchy, appear inherently unstable and morally problematic, their transposition into the image of web changes an order of inequality into a structure of interconnection. But the power of the images of hierarchy and web, their evocation of feelings and their recurrence in thought, signifies the embeddedness of both of these images in the cycle of human life. The experiences of inequality and interconnection, inherent in the relation of parent and child, then give rise to the ethics of justice and care, the ideals of human relationship--the vision that self and other will be treated as of equal worth, that despite differences in power, things will be fair; the vision that everyone will be responded to and included, that no one will be left alone or hurt. These disparate visions in their tension reflect the paradoxical truths of human experience--that we know ourselves as separate only insofar as we live in connection with others, and that we experience relationship only insofar as we differentiate other from self.« (ibid. 63)

Jeg har bragt dette ordrige citat, ikke for at polemisere mod Gilligans vision om kvindefrigørelse og humanisme, men fordi forestillingen om et idyllisk idealsamfund på mange måder er lige så udialektisk som Kohlbergs oplys-

ningsfilosofi. Min konklusion på uenigheden mellem Kohlberg og Gilligan er da, at de begge har uret, og det endda på begge de punkter, der opstilles i tabellen. Og når begge kan have uret på én gang, er det, fordi de også begge delvis har ret.

Den personlige moral har lige så meget med forstanden som med følelserne at gøre, og den moralske vurdering er i lige så høj grad et top-down-slutning á la Kohlberg, som den er en bottom-up-proces som hos Gilligan.

Mit eget forsøg på en ophævelse af Kohlbergs og Gilligans teorier

I den teori, jeg her skal præsentere, har intentionen været at undgå de førnævnte dikotomier mellem forstand og følelse mellem det konkrete og det abstrakte. Mit udgangspunkt ligger tæt op ad Gilligans tilknytningsteori, men hun tager for mig at se ikke generalisationsniveauet i den personlige moral tilstrækkeligt alvorligt.⁴

Ligesom Kohlberg opererer jeg med en række udviklingspsykologiske stadier, og ligesom Kohlberg har jeg også 6 stadier:

Udviklingen af den personlige moral

I min teori (se Karpatschof 1997, 2000 og 2003) opererer jeg med 3 emotive størrelser, *affekter*, (*tilknytnings*)*følelser* og *værdier*. Jeg er her inspireret af Shands systemiske teori og følelsernes dannelse og funktion (Shand 1962). Og mine 3 begreber ligger tæt op af, hvad Shand kalder *primary emotions*, *secondary emotions* og *sentiments*.

Når vi foretager vores udviklingspsykologiske odysse, starter vi med et medfødt biologisk udstyr af *ubundne affekter*, det vil sige dispositioner for glæde, nedtrykthed, angst og vrede. Disse emotive dannelser er i starten rent situationelle og ubundne i forhold til bestemte objekter. Men det ændrer sig næsten fra første dag, hvor tilknytningsprocessen til den eller de vigtigste omsorgspersoner går i gang. Men hele vejen i den opstillede række, forbliver de lavere niveauer som intakte dispositioner, men det suppleres af mere udviklede dannelser, som har de lavere som deres konstituentter.

De ubundne affekter bliver således *bundne* til bestemte objekter, og i denne proces realiserer spædbarnets beredskab for at danne en *tilknytningsfølelse* over for de omsorgspersoner, som det knyttes til.

Jeg har tidligere (Karpatschof 2000 og 2003) argumenteret for, at der allerede i de allerførste år viser sig en gengældt omsorg over for tilknytningspersonen, og hermed ser jeg i denne spæde begyndelse for moralsk adfærd, hvad jeg kalder moralens tærskel.

---

4 Jeg har i tidligere artikler introduceret og behandlet denne teori (Karpatschof 1997 & 2000) og (Karpatschof & Helweg 2003).

Det er med det næste niveau, jeg kommer til at afvige fra både Kohlberg og Gilligan. Hvor Kohlberg fokuserer på dannelsen af moralske principper, og hvor Gilligan hænger fast i og næsten hypotaserer loyaliteten over for de nære relationer, lægger jeg i min teori vægt på, at der sker et afgørende spring gennem barndom og ungdom, nemlig ved dannelsen af *inkarnerede værdier*. Ved overgangen fra den primære til den sekundære socialisation er det nemlig nødvendigt, at man kan forholde sig til forhold og personer, som ikke er omfattet af en primær tilknytningsrelation. Som samfundsborger skal man kunne manøvrere også i farvande, man ikke har været før. Og ligeledes over for personer, som man kun har en funktionel relation til.

Dette spring ud af tilknytningsfølelsens begrænsede verden mener jeg sker gennem dannelsen af de *inkarnerede værdier*. Herved forstår jeg en værdisættelse af en betydningsfuld (signifikant) person eller begivenhed. Hvis man har kendt en person, som man i barndommen har holdt af og set op til, så er de til denne person knyttede inkarnerede værdier resultatet af den partielle abstraktionsproces, hvor disse egenskaber på sin vis frigøres fra den konkrete person, bliver til – ikke principper – men eksemplariske, ja i Rosch (1978) forstand, prototypiske værdier.

Tankegangen er altså ikke, at morfar er et fint menneske, fordi han har disse egenskaber, men snarere at disse egenskaber må være gode, fordi man allerede har erfaret, at morfar er et fint menneske. Og på samme måde kan det være afgørende begivenheder, der bliver matricen for inkarnerede værdier.

Når jeg siger, at det er selve den eksemplariske person eller begivenhed, der er en værdi, så bruger jeg ordet på en måde, der måske kan forekommer mærkelig. Der er naturligvis tale om at man tillægger personen eller begivenhed værdi, hvad enten den nu er positiv eller negativ⁵. Men jeg opererer med mere end simpel adjektivistisk betydning. Sådant som når man beskriver en person som stor eller lille, ung eller gammel. Værditillæggelsen er på den ene side substantiel for genstanden, men genstanden er også substantiel for den form for værdimæssig *generalisering*, der ligger i inkarnationen.

Værdier, der således vokser ud af tilknytningsfølelserne, tilhører stadig følelseslivet, er for så vidt stadig i min forståelse følelser. En personlig værdi er noget man har. Hvis en person er en inkarneret værdi for en, så *repræsenterer* han ikke nogen værdi, og det er heller ikke korrekt at sige, at han *har* en værdi, han *er* en værdi. På samme måde som for mange forindustrielle folkeslag: et guldsmykke repræsenterer ikke en værdi, men *er* i sig selv en værdi.⁶

5 Her er i polariteten positiv/negativ *positiv* den normale eller umarkerede betydning, som derfor ikke behøver at nævnes, mens *negativ* er den mere usædvanlige eller markerede betydning.

6 Jeg vil medgive, at denne opfattelse af begrebet værdi, er en form for moralfilosofisk nominalisme. Dette filosofiske valg er da udtryk for min mangel på tillid til moralske abstraktioner, såsom principper og hypotaserede værdier.

Jeg kan nu følge Kohlberg så langt i hans bestræbelse på at nå det kantianske, postkonventionelle stade, at idealiserede værdier trods alt er så bundne til bestemte personer og begivenheder, at den modne person må frigøre dem fra deres oprindelige kontekst. Det vil sige hæve dem op over deres lokale og tidsbundne begrænsning. Det sker ved en ny generalisationsproces, som er en *idealisering*. Ved idealiseringen bliver de karakteriserende egenskaber ved de inkarnerede værdier, der jo er bestemte personer eller genstande, selvstændiggjort i forhold til deres oprindelige bærere. Men det betyder ikke, at de mister deres basis i disse bærere. De er eksempler til efterfølgelse (eller for de negative værdiers vedkommende til skræk og advarsel, er groet ud af de inkarnerede værdier, og hvis idealiseringen betyder, at de mister forbindelsen med disse oprindelige erfaringer og følelser, så bliver de idealiserede værdier blodløse og rigide.

Hvis man på den anden side begrænser sig til alene at have *inkarnerede* værdier, så kommer man til at mangle konsistens og evne til selvstændig moralsk forholdemåde i nye situationer og over for komplicerede moralske dilemmaer.

De idealiserede værdier ligner på mange måder deres udgangspunkt, de inkarnerede værdier. Men hvor morfaren som inkarneret værdi blot peger på nogle enkeltstående egenskaber, der er den idealiserede værdi en del af et helt værdisystem, hvori fx morfaren opstræder som en eksemplarisk repræsentant⁷. Dette kan fx ske ved, at man ikke bare indoptager hans egenskaber, men måske også hans erklærede livsholdning, sådan som den bliver meddelt til en. Den idealiserede værdi er af samme form som Kohlbergs principper, og som et resultat af en almengørende idealisering af specifikke inkarnerede værdier har den også et tydeligt kognitivt aftryk, men den er først og fremmest en konstituent af den størrelse, der udgør følelseslivets højeste niveau, nemlig det *personlige værdisystem*. Det personlige værdisystem integrerer de idealiserede værdier med hinanden⁸, og samtidig forholder det sig til det samfundsmæssige værdisystem. Forholdet mellem det personlige og det samfundsmæssige værdisystem er ikke nødvendigvis en ren harmonisering. Det kan også være en skarp opposition, som vi nu skal se det.

---

7 Morfaderen var ikke en repræsentant for den inkarnerede værdi, men selve den inkarnerede værdi. Derimod er han på næste ophævede niveau repræsentant for den idealiserede værdi.

8 At de idealiserede værdier kun er konstituenten i et sammenhængende system, indebærer at det er meningsløst at isolere en enkelt idealiseret værdi fra andre værdier. Nazismen var således et slags velfærdssamfund, for i alt fald de såkaldte ariere, men det gør det jo ikke rimeligt at sige, at denne velfærd var et gode ved denne stat. Det ville det kun være, hvis velfærd var en værdi der kunne betragtes som god i sig selv – unanset den kontekst den indgår i.

Sophie Scholl i moralpsykologisk lys

Artiklen startede med at præsentere en case, nemlig Sophie Scholls livsforløb, som blev efterfulgt af en gennemgang af nogle teorier om udviklingen af den personlige moral. Jeg skal nu kombinere disse to spor ved at foretage en caseanalyse. Formålet hermed er dobbelt, som det altid er ved en caseanalyse. Det er for det første at belyse den empiriske case ud fra en teori, og for det andet at afprøve en teori ud fra en case.

Min teori har haft været rettet mod to forskellige problemer i forståelsen af en moral:

1. Forholdet mellem det specifikke (situationelle) og det generelle (principielle)
2. Forholdet mellem det individuelle (den personlige moral) og det almene (samfundets moral)

Det første problem er for så vidt et logisk problem af den art, Kohlberg har interesseret sig for: Hvad er forholdet mellem den konkrete dom og det moralske princip? Det, som gør dette problem vanskeligt, er, at forholdet hverken kan forstås induktivt (bottom up) eller deduktivt (top down). Hvis det nemlig var induktivt, måtte der være tale om, at man ud fra en række enkelte, situationelt definerede domme, foretog en logisk generalisation, men dette er jo øjensynligt ikke tilfældet, dertil vil situationerne være for forskelligartede.

Hvis forholdet derimod var deduktivt, så skulle der ske, hvad jurister kalder en subsumption, dvs. en afgørelse, hvor den konkrete foreliggende situation findes at være omfattet af det behandlede generelle princip, men for ethvert princip vil det gælde, at det er for abstrakt til, at det kan afgøres, om den konkrete situation er omfattet af princippet. Efter min opfattelse kan forholdet således ikke være rent logisk, og jeg har derfor udviklet en anden type forbindelse i min teori.

Det andet problem vedrører forholdet mellem det personlighedspsykologiske og det samfundsmæssige. Dette er naturligvis et problem, som er centralt i psykologisk socialisationsteori, og hvis man blot vil redegøre for, hvordan personens moral, og i det hele taget personens værdisystem, bliver kalkeret efter det samfundsmæssige, så er problemet overskueligt. Men som sagt skal vi nu se på et tilfælde, hvor det netop ikke er tilfældet. Mit bud på dette problem er, at det netop er det idiosynkratiske i de personlige værdier, som kan udgøre et alternativ og en modstand mod en sådan kalkering. På den anden side vil personens bevidste arbejde med sit værdisystem betyde, at dette må forholde sig til det samfundsmæssige værdisystem.

Jeg skal i min caseanalyse fokusere på Sophie, fordi hendes efterlavede breve i særlig grad kaster lys over hendes moralske udvikling, men det er klart, at hun var så nært forbundet med sin bror Hans, at en meget stor del af denne analyse også gælder for ham. Som søskendepar er de to personer

med rette blevet et begreb. Die Geschwister Scholl er nu indskrevet i den tyske folkekarakter⁹ som prototypen på det, som Kohut (2002,43) med et rammende udtryk kalder martyr-helte¹⁰.

I den summariske gennemgang af Sophies opvækst så vi, at der var nogle oplagte rødder til hendes senere system-opposition i faderen, Robert Scholls person. Han havde et personligt værdisystem baseret på en liberal og evangelisk livsholdning, og dette værdisystem var så forankret, at han fra første dag var konsekvent modstander af Hitler, en modstand, der bragte ham i fængsel to gange. Faderens holdninger bliver i første omgang videreført som inkarnerede værdier hos alle børnene. Gennem det stærke sammenhold i familien var der faktisk tale om et socialt værdisystem knyttet til familiens eget liv. Fx i det slogan¹¹ »Alle Gewalten« [Mod knusende magt]. Det er således karakteristisk, at alle de overlevende søskende efter krigen fortsætter at arbejde for en demokratisering og fredeliggørelse af Tyskland, ligesom i øvrigt faderen selv. Både Hans og Sophie bliver i en kortere periode indfanget af det samfundsmæssige værdisystem, som kommer til magten med Hitler.

Det er for så vidt ikke så mærkeligt, for Hitler-jugend havde faktisk kidnappet idéen fra den vandrefuglebevægelse, som de allerede er involveret i. Men da nazisterne kriminaliserede denne oprindelige bevægelse, bliver Hans og Sophie berøvet alle illusioner om nazismen, og de er fra nu af mindst lige så konsekvente modstandere som deres far.

Helt afgørende for Sophies udvikling er hendes stærke religiøsitet. De humanistiske værdier, hun har inkarneret, bliver idealiseret i hendes religiøse overbevisning og i hendes gudsopfattelse. En persons gudsbillede kan jo ligne faderbilledet i den grad, at der blot er tale om et inkarneret værdi, og det er utvivlsomt tilfældet for nogle personer (se Rizzuto 1979). I den her behandlede case har vi imidlertid udførlige notater fra Sophies dagbog, der viser, hvor alvorligt hun arbejder med sit personlige værdisystem, sådan at det på den ene side bliver grundlaget for hendes eget liv, og på den anden side bliver modstykket til den nazistiske ideologi, som hun afskyr og modsætter sig. Først som en indre kamp mod de masseorganisationer, hun er tvangsindlagt i (fx arbejdstjenesten), og altså til sidst ved at gå ind i en modstandsbevægelse.

Når Sophie og Hans ikke bare har modet, men også den intellektuelle og moralske integritet til at sætte sig op mod nazismen, så hænger det således sammen med en dybt forankret værdiopfattelse, der ikke blot har religionen

9 Når man slår op på nettet, støder man på en sand overflod af skoler og kulturinstitutioner som bærer søskendeparrets navn

10 Kohut fokuserer ligesom jeg på modet, men i øvrigt er hans betragtninger naturligvis nøje knyttet til hans egen selvpsykologi, som ikke har megen berøring med min egen teori.

11 Se note 10.

som idealiseret værdisystem, men også er baseret på en lang række inkarnerede værdier. Hun var således god bekendt af jøder, hvis forfølgelse ryster hende, og som børnehavepædagog har hun arbejdet med handicappede børn, hvorfor eutanasiprogrammet¹² på linje med jødeforfølgelserne bliver et omdrejningspunkt i hendes afstandtagen fra det herskende system, sådan som det siden hen kommer til udtryk i Hvide Roses pamfletter. Og under det hele ligger øjensynligt faderens humanisme som inkarneret værdi. Det er karakteristisk, at da forældrene får lov til et ganske kort besøg hos Sophie i dødscellen umiddelbart før henrettelsen, så siger den rystede far: »Jeg er stolt af min datter«.

Nogle afsluttende bemærkninger om den personlige moral

Jeg har med denne caseanalyse søgt at vise, hvordan på den ene side Kohlbergs blodfattige kantianske rationalisme kommer til kort over for den følelsesmæssige side af den personlige moral og over for dens fundering i grundlæggende personlige erfaringer. Men jeg har på den anden side ønsket at demonstrere, at det er hendes overordnede religiøse og humanistiske værdier, som er kernen i Sophie Scholls personlige moral, og at det for Gilligan helt afgørende hensyn til de konkrete personlige tilknytninger spiller en ret begrænset rolle i Sophie holdninger og handlinger¹³. Tværtimod må hun netop tilsidesætte hensynet til de nærmeste, til sin kæreste og til sine forældre, da hun vier sit liv til kampen mod nazismen. De mister noget uerstatteligt og dyrebart, men både Sophie og hendes nærmeste er overbeviste om, at hun ofrer sit liv af hensyn til noget endnu mere dyrebart, selve muligheden for at retfærdighed og kærlighed kan eksistere i denne verden.

---

12 I 1941 havde den katolske biskop i München, Clemens August Graf von Galen udsendt et hyrdebrev, hvor han så voldsomt tog til orde mod mordet på de fysisk og psykisk handicappede, at eutanasiprogrammet for en tid blev lagt på hylden. Graf von Galen var i øvrigt en noget tvetydig figur rent politisk, hvor han var særdeles reaktionær og derfor helhjertet støttede Hitler krig mod kommunismen. Men hans fordømmelse af eutanasi var lige så helhjertet, som det var modigt. Den gode biskop er i øvrigt netop blevet saligkåret, hvad der vel ikke er så dumt af Pavestolen kirke, hvis modstand mod nazismen ellers er til at overse.

Familien Scholl kendte således tidligt eutanasiprogrammet, og de deporterede jøders skæbne erfarede Robert Scholl ved selvsyn, da han som lægestuderende blev sendt til Østfronten i 1942.

13 Dette formulerer Sophie med stor skarphed i ovenfor citerede brev fra september 1949 til sin kæreste.

REFERENCER

- BREINERSDORFER, F. (Ed.) (2005): *Sophie Scholl – Die Letzen Tage*, Frankfurt am Main: Fischer
- GILLIGAN, C. (1982): *In a Different Voice – Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- KARPATSCHOFF, B. (1997): I kødet båren – om de inkarnerede og idealiserede værdier – et moralpsykologisk essay I: P. Bertelsen, L. Hem og J. Mammen *Erkendelse, stræben, følelse*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- KARPATSCHOFF, B. (2000): Opbygningen af den personlige moral I: H. Høgh-Olesen (Ed.) *Ånd og natur – ti almenpsykologiske essays ad modum Katzenelson*, København: Dansk psykologisk Forlag.
- KARPATSCHOFF, B. & HELWEG, E. (2003): En tilknytning hinsides døden – om det sørgende barns kamp for en fortsat tilknytning, *Psyke & Logos* 24: 573-588
- KOHLBERG, L. (1976): *Moral Stages and Moralization: The cognitive-Developmental Approach*, In Thomas Lickona (Ed.) *Moral development and behaviour*, New York: Holt, Rinehart and Winston
- KOHUT, H. (2002) *Selvbiografiske perspektiver*, København: Klim
- LICKONA, T. (Ed.) (1976): *Moral development and behaviour*, York New: Holt, Rinehart and Winston
- ROSCH, E. (1978): Principles of categorization I: E. Rosch & B. Lloyd (Eds.) *Cognition and categorization*, York New: John Wiley.
- RIZZUTO, A. M. (1979): *The birth of the living God: A psychoanalytic study*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- SCHOLL, HANS & SOPHIE (2005): *Briefe und Aufzeichnungen*, Frankfurt am Main: Fischer.
- SCHOLL, INGE (2005): *Die Weisse Rose*, Frankfurt am Main: Fischer (1955).
- SHAND, A. F. (1962): *The Foundation of Character – Being a Study of the Tendencies of the Emotions and Sentiments*, København: Akademisk Forlag, 1914.